

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
Факультет педагогіки та психології
Кафедра історії

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор із науково-педагогічної роботи
_____ О.А. Кузнецова
«__» _____ 20__ р

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ГЕРАЛЬДИКА: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Ступінь бакалавра

Галузь знань _____

спеціальність _____

освітня програма _____

2020-2021 навчальний рік

Розробник: Маринченко Ганна Миколаївна, старший викладач кафедри історії, кандидат історичних наук _____ (Маринченко Г.М.)

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри історії

Протокол № __ від «__» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри _____ (_____)

«__» _____ 20__ р

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	
Кількість кредитів – 5	Галузь знань	за вибором	
Індивідуальне науково-дослідне завдання презентація		Рік підготовки	
		2-й	3-й
Загальна кількість годин – 150		Семестр	
		4-й	5-й
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – самостійної роботи студента –	Ступінь бакалавра	Лекції	
			22
		Практичні, семінарські	
			28
		Лабораторні	
		Самостійна робота	
			100.
		Індивідуальні завдання:	
Вид контролю:			

Мова навчання – українська

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить: для денної форми навчання – 120 год.: 40 год. – аудиторні заняття, 80 год. – самостійна робота (30 % ~ 70%).

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета вивчення дисципліни – закласти науково-теоретичні засади для засвоєння комплексу правил і законів, які використовуються при експертизі гербів. Це особливо важливо в умовах розвитку ринкових відносин, коли твори мистецтва перетворюються на престижний товар і виникає небезпека їх неконтрольованого відтоку, різноманітних фальсифікацій, підробок тощо.

Основними завданнями курсу відповідно до мети є:

- ознайомити студентів з розвитком геральдики як науки;
- дати теоретичні знання з основ геральдичних законів та правил;
- засвоїти понятійний апарат та теоретичні основи геральдики;
- виявити закономірності становлення і розвитку геральдики в Україні;
- надати відомості про геральдичну мову, теорію геральдики, класифікацію гербів і правил зображення в щитовому полі гербових фігур;
- виховати повагу до національних державних, а також міських, земельних, корпоративних, родових та інших символів.
- дати навички з опису та аналізу різноманітних гербів;
- формувати вміння та навички моделювання гербів за геральдичними законами та правилами, використовуючи різноманітні джерела інформації.

Передумови для вивчення дисципліни: програма змістовно взаємопов'язана з іншими дисциплінами навчального плану бакалаврів, і, перш за все з дисциплінами «Істрія та культура України», «Теорія і практика наукових досліджень».

У результаті вивчення курсу студент оволодіває такими компетентностями:

I. Загальнопредметні:

- володіння культурою мислення, здатністю до узагальнення, аналізу, сприйняття інформації, постановка мети та вибору шляхів до її досягнення;
- прагненням до саморозвитку, підвищення своєї кваліфікації та майстерності;
- здатність критично оцінювати свої достоїнства і недоліки, намітити шляхи та вибрати засоби розвитку позитивних якостей і усунення недоліків;
- усвідомлення соціальної значимості своєї майбутньої професії, володіння високої мотивації до виконання професійної діяльності;
- готовністю шанобливо і дбайливо ставитися до історичної спадщини та культурних традицій, толерантно сприймати соціальні, етнонаціональні, релігійні та культурні відмінності;
- здатність використовувати навички роботи з інформацією з різних джерел для вирішення професійних і соціальних завдань.

II. Фахові:

- здатністю використовувати в історичних дослідженнях базові знання в галузі геральдики та фалеристики;
- здатність розуміти рушійні сили і закономірності історичного процесу, місце людини в історичному процесі, політичної організації суспільства;
- здатність розуміти, критично аналізувати і використовувати базову історичну інформацію;
- здатність до критичного сприйняття концепцій різних історіографічних шкіл;

- здатність до використання спеціальних знань;
- здатність до роботи в архівах, музеях і бібліотеках;
- здатність до складання оглядів, анотацій, рефератів та бібліографії за тематикою проведених досліджень.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

Знати:

- ключові поняття та історію розвитку світової та вітчизняної геральдики;
- основні закони та правила геральдики;
- принципи створення особистих, родових або муніципальних гербів;
- особливості розвитку геральдики в Україні та світі;
- геральдичну символіку.

Вміти:

- працювати з такими джерелами як герби та печатки;
- правильно читати герби та емблеми країн світу та України;
- описувати та аналізувати різноманітні герби;
- моделювати герби за геральдичними законами та правилами, використовуючи різноманітні джерела інформації;
- застосовувати набуті знання на практиці.

Володіти:

- культурою оформлення документального виступу;
- геральдичною мовою;
- навиками створення герба та його представлення;
- навиками блазонування гербів.

3. Програма навчальної дисципліни

Кредит 1.

Кредит 1. Геральдика як спеціальна галузь історичної науки

Тема 1. Походження і причини виникнення гербів

Геральдика як спеціальна (допоміжна) історична дисципліна, яка вивчає історію виникнення та використання гербів. Етимологія термінів “геральдика”, “герб”. Герб як історичне джерело, яке допомагає атрибутувати твори мистецтва. Герби як символічні емблеми держав, земель, міст, родів, військових, церковних та інших організацій. Зв'язок зі спеціальними (допоміжними) дисциплінами: фалеристикою, вексилологією, сфрагістикою, генеалогією, нумізматиною, екслібрисологією тощо. Походження гербів.

Тема 2. Хрестові походи, їх значення у створенні геральдичної символіки Лицарські турніри

Тісний зв'язок зародження геральдики з хрестовими походами. Створення впорядкованої системи символічних зображень як засобів комунікації. Герб як пізнавальний знак, що несе інформацію про власника. Поява лицарських гербів різних кольорів. Вплив на формування гербів системи озброєння XI–XII ст. Герби як документальний доказ благородного походження дворянських родів Європи. Перетворення герба з розпізнавального знака в символ військової доблесті і слави. Герби духовно-лицарських орденів, що виникли в Палестині.

Лицарські турніри у Франції, Англії та Німеччині (XII ст.) як одна з причин появи гербів, удосконалення геральдичних емблем. Застосування з XIII ст.

особливих турнірних обладунків. Еволюція турнірів у яскраві театральні видовища. Герб як головний пропуск на турнір та уособлення високого положення його власника в родовій ієрархії.

Тема 3. Герольди та поширення гербовників

Систематизація герольдами знань про герби, вироблення ними загальних правил їх складання та розпізнавання. Трьохступенева ієрархія “гербових служителів”: персеванти (помічники герольда), власне герольди, гербові королі. Трансформація військових герольдів у герольдів-ерудитів. Поява перших геральдичних трактатів, лицарських поем, у яких прославлялися герби лицарів, давалося пояснення й тлумачення гербових емблем. Становлення теорії й термінології геральдики у віршах німецького поета-герольда Конрада Вюрцбурзького. Поширення геральдики у всіх сферах тогочасного суспільства.

Кредит 2. Теоретичні засади геральдики

Тема 4. Геральдичні кольори, метали й хутро. Походження та історичні типи щитів

Поняття “метали”, “фініфті”, “хутро” як складові опису герба і його кольорової гама. Зображення на гербах за допомогою емалей (фініфті), металів і хутра, які могли бути виконані фарбами та відповідною штриховкою. Використання емалі таких кольорів: *червоний* (графічне зображення вертикальними лініями); *голубий* (графічно – горизонтальними цілими або перервними лініями); *зелений* (графічно – діагональними лініями справа); *пурпуровий* (графічно – діагональними лініями зліва); *чорний* (графічно – вертикальними і горизонтальними лініями, тобто в клітинку, або повністю затушовувалося поле чи його частина). Символічне значення кольорів. Метали: *золото* (графічно зображувалося крапками), *срібло* (графічно не зображувалося, поле залишалося чистим). Хутро: *горностай* (графічно зображувалися чорні, розширені донизу хрестики або чорні хвостики); *білка* (графічно зображувалися білі та чорні язички). Використання стилізованого зображення хутра.

Щит як основа герба. Види геральдичних щитів. Підвиди щитів, розміри та пропорції. Етапи опису (блazonування) герба: форма та колір щита; основна фігура та її кольори. Етапи опису складного зображення герба: колір правого та верхнього поля, або центрального (серцевинного) щитка (якщо він є); форма та колір щита; основна фігура і її кольори. Визначення правої і лівої сторони щита. Проведення після опису щита опису фігур і гербових прикрас, розміщених навколо нього. Вимоги до опису: точність, лаконічність.

Тема 5. Гербові фігури (геральдичні, негеральдичні). Необов’язкові частини герба

Геральдичні фігури: почесні і другорядні. Першорядні (або почесні) фігури: голова, підніжжя, пояс, стовп, перев’язь справа, перев’язь зліва, стропило. Другорядні (або прості) фігури: квадрат, клин, вістря, брус, гонт, ромб, коло, особлива частина, титло. Геральдичні хрести, їх різновиди. Основні хрести: геральдичний, андріївський, вилоподібний.

Негеральдичні фігури: природні, космічні, фігури стихій, фантастичні (або легендарні), штучні. Природні фігури: одухотворені і неодухотворені предмети (останні без докладання людської праці). Термінологія позначення зображень святих,

людей і тварин, розміщених у гербі не повністю, а до половини. Озброєння тварин. Особливості блазонування тварин. Розміщення фігур у щиті.

Необов'язкові частини герба: шолом, мантія, корона, щитотримачі, девіз, девізна стрічка, нашоломник, намет, бурелет, вінки, знамена, клейноди, ордени тощо. Історія їх походження. Особливості використання корон і прикрас у земельних і міських гербах. Імператорські, королівські корони як символ високої влади. Історія походження бурелета. Бурелети в державних гербах. Прийоми розрізнення геральдичних лицарських шоломів. Історія виникнення нашоломників, або клейнодів. Ордени в державних і дворянських гербах. Найбільш популярні щитотримачі в українській геральдиці. Оформлення гербів ієрархів католицької церкви. Відхід у др. пол. XX ст. від класичної геральдики з використанням нових знаків і розширення спектру кольорів.

Тема 6. Правила опису герба і методика визначення його приналежності

Блазон як мова геральдики у Франції і Британії. Визначення опису герба, складеного за певними правилами, з використанням прийнятих у геральдиці термінів; репродукування його зображення у всіх елементах. Блазонування рядами, стовпами, розрядами. Загальне блазонування герба. Основний порядок руху опису герба: подання барви поля, потім основної фігури, визначення його назви і тинктури та прикрас. Голосні та напівголосні герби. Енігматичні герби як об'єкт експертизи.

Кредит 3.

СТАНОВЛЕННЯ ГЕРАЛЬДИЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ

Тема 7. Державна геральдика.

Від князівської емблеми до державного символу України

Від знака панівної династії Рюриковичів до герба Української Народної Республіки. Історична концепція М.Грушевського про спадкоємність України від Русі. Класифікація версій про значення тризуба (за О.Братко-Кутинським). Тризуб як державний герб Української держави гетьмана П.Скоропадського, Директорії, символ незалежної України з 1992 р.

Затвердження 22 березня 1918 р. старовинного княжого символу “тризуба” як малого герба Української Народної Республіки. Відображення тризуба в численних проектах знаків Державної скарбниці тощо (художники: Г.Нарбут, І.Румянцев, І.Золотов, І.Мозолевський, А.Богомазов). Вихід 1991 р. вітчизняної геральдики на якісно новий рівень. Затвердження 28 червня 1996 р. статтею 20 Конституції України малого герба держави – тризуба.

Тема 8. Геральдика в козацькому війську. Геральдика української шляхти

Кристалізація та формування панівної верстви української козацької старшини в др. пол. XVII ст. з подальшим завершенням виокремлення малоросійської та слобідської української шляхти. Особливості староукраїнської (руської) геральдичної системи, на базі якої створено 90% гербів. Використання родових знаків, які виникли задовго до появи геральдики; оформлення їх згодом у родові герби. Пам'ятки родової геральдики, представлені всіма козацькими регіонами (Правобережжя, Лівобережжя, Запоріжжя, Слобідська Україна). Гетьманські герби правителів Української козацької держави після Б.Хмельницького. Польське та староукраїнське (руське) коріння в гербах гетьманів П.Тетері, П.Орлика, І.Мазепи, Д.Апостола. Родова геральдика Лівобережжя. Герботворчий процес на Правобережній Україні.

Особливості розвитку приватної геральдики в Україні. Потужна князівсько-боярська ієрархія українського феодального суспільства. Втрата нащадками Рюриковичів, Романовичів, Ольгердовичів, Гедиміновичів власної державності в XIV ст.; перехід більшості феодалів до табору литовської та польської шляхти, пізніше московських дворян. Роль середньої і дрібної шляхти, яка не мала шансів отримати високі посади при королівських, князівських чи царських дворах, у збереженні національної ідентичності. Поповнення представниками цього стану козацтва, когорти сотників, полковників, генеральної старшини; створення ними бази для формування нової української еліти. Надання негативного відтінку поняттям “знать”, “шляхта”, “еліта”; ототожнення їх з ворогами українського народу. Зацікавлення власним родоводом на сучасному етапі та гербом у нащадків української шляхти. Перспективність досліджень в цьому напрямі.

Тема 9. Герби сучасних українських можновладців

Замовлення власних гербів художникам-геральдистам окремими особами та родинами. Герби В.Ільїнського, С.Грабовського, З.Пастернака, І.Таращана, О.Джуноя. Найбільш відомі армігери (власники герба): Л.Кучма, В.Литвин, В.Янукович. Особливості їх гербів.

Кредит 4. Корпоративна геральдика України

Тема 10. Виникнення та розвиток корпоративної геральдики. Герби середньовічних гільдій

Формування корпоративної геральдики України. Її демократизм, узгодження з геральдичними канонами. Власна образно-стильова мова цехів і церковних братств, запровадження до геральдики нових символів, пов'язаних з побутом міщан, ремісників, купців.

Тема 11. Герби сучасних громадських та політичних організацій. Символіка підприємств.

Поява в XVI ст. в Україні цехових печаток й гербів, оригінальних за композицією та символікою. Регламентованість і захищеність цеховими статутами цехової символіки в пізньому Середньовіччі. Можливість міщанських гербів змінюватися, удосконалюватися з кожним новим поколінням, на відміну від приватної геральдики шляхти. Церковні герби. Гербові значки. Поява гербів європейських навчальних закладів, політичних партій та об'єднань, комерційних фірм і торговельних компаній. Поширення корпоративної геральдики в наш час.

Кредит 5. Територіальна геральдика України

Тема 13. Виникнення та становлення української міської геральдики в XIV-XVIII ст.

Передумови появи української територіальної геральдики. Геральдичні традиції в Північному Причорномор'ї з другої половини XIII – до кінця XV ст. Становлення символів Руського королівства в другій половині XIII – першій половині XIV ст. Гіпотетичні земельні символи Руського королівства: версії, міфи, традиція. Земельні символи українських адміністративних територій у складі Польщі й Великого князівства Литовського. Сотенно-полкові символи Гетьманщини та поява поняття «національний герб».

Тема 14. Спроби централізації процесів герботворення в кінці XVIII – пер.пол. XX ст. Радянська анти геральдика

Символи українських земель у складі монархії Габсбургів. Територіальні герби українських земель у складі Російської імперії (кінець XVIII ст. – 1917 р.) Становлення українських національно-державних символів у 1917-1920 рр. Символи адміністративно-територіальних утворень на західних і південно-західних українських землях у 1920-1940-х рр. Державно-територіальні символи Радянської України. Використання національних і земельних знаків у діаспорі.

Тема 15. Сучасна міська герботворчість в Україні та основні напрямки її подальшої еволюції

Геральдичні організації сучасної України. Особливості створення міської геральдичної символіки. Порядок реєстрації та використання. Герби сучасних областей та міст України.

4. Структура навчальної дисципліни

№ з/п	Назва теми	Кількість годин				Форма контролю
		Усього	У тому числі			
			лекції	семін.	практ	
Кредит 1. Геральдика як спеціальна галузь історичної науки						
1	Походження і причини виникнення гербів	10	2			8
2	Хрестові походи, їх значення у створенні геральдичної символіки. Лицарські турніри.	10		2		8
3	Герольди та поширення гербовників	10		2		8
	<i>Разом кредит 1</i>	30	2	4		24
Кредит 2. Теоретичні засади геральдики						
4	Геральдичні кольори, метали й хутро. Походження та історичні типи щитів	10	2	2		6
5	Гербові фігури (геральдичні, негеральдичні). Необов'язкові частини герба	10	2	2		6
6	Правила опису герба і методика визначення його приналежності	10	2	2		6
	<i>Разом кредит 2</i>	30	6	6		18
Кредит 3 Становлення геральдичної науки в Україні						
7	Державна геральдика. Від князівської емблеми до державного символу України	10	2	2		6
8	Геральдика в козацькому війську. Геральдика української шляхти	10	2	2		6
9	Герби сучасних українських можновладців	10		2		8
	<i>Разом кредит 3</i>	30	4	6		20
Кредит 4. Корпоративна геральдика України						
10	Виникнення та розвиток корпоративної геральдики. Герби середньовічних гільдій	10	2	2		6
11	Герби сучасних громадських та політичних організацій. Символіка підприємств.	10	2	2		6
12	Герби футбольних клубів та інших спортивних організацій. Герби навчальних закладів.	10		2		8
	<i>Разом кредит 4</i>	30	4	6		20
Кредит 5. Територіальна геральдика України						
13	Виникнення та становлення української міської геральдики в XIV-XVIII ст.	10	2	2		6
14	Спроби централізації процесів герботворення в кінці XVIII – пер.пол. XX ст. Радянська антигеральдика	10	2	2		6
15	Сучасна міська герботворчість в Україні та основні напрямки її подальшої еволюції	10	2	2		6
	<i>Разом кредит 5</i>	30	6	6		18
Усього		150	22	28		100

5. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
	Кредит 1. Геральдика як спеціальна галузь історичної науки	4
2	Хрестові походи, їх значення у створенні геральдичної символіки. Лицарські турніри.	2
3	Герольди та поширення гербовників	2
	Кредит 2. Теоретичні засади геральдики	6
4	Геральдичні кольори, метали й хутро. Походження та історичні типи щитів	2
5	Гербові фігури (геральдичні, негеральдичні). Необов'язкові частини герба	2
6	Правила опису герба і методика визначення його приналежності	2
	Кредит 3 Становлення геральдичної науки в Україні	6
7	Державна геральдика. Від князівської емблеми до державного символу України	2
8	Геральдика в козацькому війську. Геральдика української шляхти	2
9	Герби сучасних українських можновладців	2
	Кредит 4. Корпоративна геральдика України	6
10	Виникнення та розвиток корпоративної геральдики. Герби середньовічних гільдій	2
11	Герби сучасних громадських та політичних організацій. Символіка підприємств.	2
12	Герби футбольних клубів та інших спортивних організацій. Герби навчальних закладів.	2
	Кредит 5. Територіальна геральдика України	6
13	Виникнення та становлення української міської геральдики в XIV-XVIII ст.	2
14	Спроби централізації процесів герботворення в кінці XVIII – пер.пол. XX ст. Радянська антигеральдика	2
15	Сучасна міська герботворчість в Україні та основні напрямки її подальшої еволюції	2
	Всього	28

6. Теми лабораторних занять

Робочим планом не передбачено

7 Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
	Кредит 1. Геральдика як спеціальна галузь історичної науки	24
1.	Походження і причини виникнення гербів	8
2.	Хрестові походи, їх значення у створенні геральдичної символіки. Лицарські турніри.	8
3.	Герольди та поширення гербовників	8
	Кредит 2. Теоретичні засади геральдики	18
4.	Геральдичні кольори, метали й хутро. Походження та історичні типи щитів	6
5.	Гербові фігури (геральдичні, негеральдичні). Необов'язкові частини герба	6
6.	Правила опису герба і методика визначення його приналежності	6
	Кредит 3 Становлення геральдичної науки в Україні	20
7.	Державна геральдика. Від князівської емблеми до державного символу України	6
8.	Геральдика в козацькому війську. Геральдика української шляхти	6
9.	Герби сучасних українських можновладців	8
	Кредит 4. Корпоративна геральдика України	20
10.	Виникнення та розвиток корпоративної геральдики. Герби середньовічних гільдій	6
11.	Герби сучасних громадських та політичних організацій. Символіка підприємств.	6
12.	Герби футбольних клубів та інших спортивних організацій. Герби навчальних закладів.	8
	Кредит 5. Територіальна геральдика України	18
13.	Виникнення та становлення української міської геральдики в XIV-XVIII ст.	6
14.	Спроби централізації процесів герботворення в кінці XVIII – пер.пол. XX ст. Радянська антигеральдика	6
15.	Сучасна міська герботворчість в Україні та основні напрямки її подальшої еволюції	6
	Всього	100

8. Індивідуальні завдання

Індивідуальне науково-дослідне завдання складається з двох напрямів :

I – підготовка та захист контрольної роботи (для студентів ЗФН);

II – підготовка доповіді з висвітленням проблем (для студентів ДФН).

9. Форми роботи та критерії оцінювання.

Рейтинговий контроль знань студентів здійснюється за 100-бальною шкалою

Шкала оцінювання: національна та ЄКТС

Оцінка ЄКТС	Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
A	90-100	5 (відмінно)	5/відм./зараховано
B	80-89	4 (добре)	4/добре/ зараховано
C	65-79		
D	55-64	3 (задовільно)	3/задов./ зараховано
E	50-54		
FX	35-49	2 (незадовільно)	Не зараховано

Форми поточного та підсумкового контролю. Контроль здійснюється за кредитно-трансферною системою. Зміст курсу поділений на 5 кредитів. Кожний кредит включає в себе лекції, семінарські заняття, самостійну роботу студентів, які завершуються рейтинговим контролем рівня засвоєння знань програмного матеріалу даної частини курсу. Оцінка успішності знань студентів здійснюється в двох формах: поточний контроль (письмові роботи – реферати, контрольні) і підсумковий контроль (залік).

Критерії оцінювання відповідей на студентів на семінарських заняттях

Враховується:

1. рівень осмислення навчального матеріалу;
2. рівень сформованості аналітичних умінь і концептуальних підходів;
3. повнота розкриття питання, логіка викладу, культура мовлення;
4. використання додаткової літератури;
5. порівняння, зв'язок із практикою, висновки.

Бали	Критерії оцінювання
"Відмінно" – 5	Досконале знання та розуміння понятійного апарату з тієї чи іншої теми, вільне оперування різноманітними класифікаціями. Відповідь на поставлені питання повна, насичена глибокими та розгорнутими судженнями. Викладений матеріал має доказовий, логічний і послідовний характер. Студент володіє способами концентрованого викладу матеріалу. Демонструє творче застосування знань при переформатуванні запитання. У відповіді майже не трапляються мовленнєві помилки.
"Добре" – 4	Відповідь майже повна, має усвідомлений та достатньо розгорнутий характер. Понятійна основа базується на обраній класифікації. Відповідь структурована, проте наявні окремі помилки у послідовності викладу. Недостатньо виваженою та аргументованою є доказова база. Студент вільно оперує знаннями, може застосовувати їх у новій навчальній ситуації. У відповіді трапляються окремі мовленнєві помилки.

"Задовільно" – 3	Відповідь неповна, фрагментарна. Знання мають недостатньо стійкий та послідовний характер. Вони застосовуються переважно для виконання завдань репродуктивного характеру. У відповідях відсутні посилання на фундаментальні дослідження з певної проблеми. Відповідь має формальний характер, відсутня чіткість, структурованість. Студент використовує лише окремі знання у новій навчальній ситуації. У відповіді наявні фактичні та мовленнєві помилки.
"Незадовільно" – 2	Студент неспроможний відтворити інформацію у певній послідовності. Оперує лише загальними фразами. Відтворює лише окремі фрагменти, називає лише розрізнені факти, дає відповідь у формі висловлювання (судження). Наявні грубі фактичні та мовленнєві помилки.

Відповідний розподіл балів, які отримують студенти за 5 крд.

Поточне оцінювання та самостійна робота															КР	Накопичувальні бали/ Сума
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11	T12	T13	T14	T15	100	500/100
33	34	33	33	34	33	33	34	33	33	34	33	34	33	33		

10. Засоби діагностики

Засоби діагностики та методами демонстрування результатів навчання є: завдання та семінарських занять, завдання для самостійної та індивідуальної роботи, презентації результатів дослідження, тестові завдання, контрольні роботи.

11. Методи навчання

Усний виклад матеріалу, наукова розповідь, спрямована на аналіз фактичного матеріалу; пояснення – вербальний метод навчання, за допомогою якого розкривається сутність певного явища, закону, процесу; проблемне навчання, робота з підручником та додатковими джерелами, порівняльний аналіз; ілюстрація – метод навчання, який передбачає показ предметів і процесів у їх символічному зображенні (малюнки, схеми, графіки).

12. Рекомендована література

Базова

1. Арсеньев Ю.В. Лекции, читанные в Московском археологическом институте в 1907–1908 году / Ю.В.Арсеньев. – М. : Терра-Книжный клуб, 2001.
2. Баешко Л.С. Энциклопедия символов / Л.С.Баешко, А.Н.Горди-енко / под ред. О.В.Перзашкевича. – М. : Эксмо, 2007.
3. Болгов В. Геральдика. Рассказы о гербах, эмблемах, символах / В.Болгов, В.Чепак, Г.Чепак. – К., 2005.
4. Бондаренко Г. Спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни / Г.Бондаренко. – Луцьк: Волинський державний університет ім. Лесі Українки, 1997.
5. Калмакан І.К. Основи геральдики: навч. посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів / І.К.Калмакан, М.В.Ємельянов. – Одеса, 1996.
6. Кучерук О. До генези герба Петра Могили / О.Кучерук // Пам'ятки України: історія та культура. – 2004. – № 2. – С. 78–89.

7. Левандовский А.П. В мире геральдики. Теория. История. Сущность / А.П.Левандовский. – М. : Вече, 2008.
8. Леонтьева Г.А. Палеография, хронология, археография, геральдика : учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Г.А.Леонтьева. – М., 2000.
9. Панченко В. Гербівник міст України / В.Панченко. – К.; Нью-Йорк, 1996.
10. Панченко В. Міські та містечкові герби України / В.Панченко. – К., 2000.
11. Пастуро М. Геральдика / М.Пастуро. – М. : Астрель, 2003.
12. Самойленко О.Г. Спеціальні історичні дисципліни : навчальний посібник для студентів заочної форми навчання / О.Г.Самойленко. – Ніжин, 2004.
13. Сергійчук В. Національна символіка України / В.Сергійчук. – К. : Веселка, 1992.
14. Сергійчук В.І. Доля української національної символіки / В.І.Сергійчук. – К. : Товариство “Знання” України, 1990.
15. Стародубцев Н.Н. Иллюстрированный словарь по геральдике / Н.Н.Стародубцев. – Донецк, 1996.

Допоміжна

16. Братко-Кутинський О. Феномен України : наукове дослідження / О.Братко-Кутинський. – К., 1996.
17. Братко-Кутинський О.А. Нащадки святої Трійці. Генеза української державної символіки / О.А.Братко-Кутинський. – К., 1992.
18. Гломозда К.Ю. Історичні гербові відзнаки та прапорові барви України (українська національна символіка: походження, традиція, доля) / К.Ю.Гломозда, Д.Б.Яневський // Минуле України: відновлені сторінки. – К. : Наукова думка, 1991.
19. Голубев С. Описание и истолкование дворянских гербов южнорусских фамилий в произведениях духовных писателей XVII века / С.Голубев // Труды Киевской духовной академии. – 1872. – № 10. – 2 часть.
20. Гречило А. Герби міст України (XIV – I пол. XX ст.) / А.Гречило, Ю.Савчук, І.Сварник. – К. : Брама, 2001.
21. Гречило А. Земельна геральдика / А.Гречило // Пам’ятки України. – 1991. – № 3. – С. 42–46.
22. Гречило А. Методичні рекомендації з питань геральдики і прапорництва областей, районів, районів у містах та територіальних громад міст, селищ і сіл (територіальні та муніципальні символи) від 2006 року / А.Гречило // (<http://uht.org.ua/ua/>).
23. Гречило А. Українська міська геральдика / А.Гречило. – К.; Львів. – 1998.
24. Драчук В.С. Рассказывает геральдика / В.С.Драчук. – М., 1977.
25. Єремеев І.С. Герби гетьманів України / І.С.Єремеев. – К. : УЦІММ-ПРЕС, 1998.
26. Єремеев І.С. Герби гетьманів України / І.С.Єремеев. – К., 1998.
27. Лукомский В.К. Гербовая экспертиза / В.К.Лукомский // Архивное дело. – 1939. – № 1(49).
28. Лукомский В.К. Малороссийский гербовник с рисунками Егора Нарбута / В.К.Лукомский, В.Л.Модзалевский. – К. : Либідь, 1993.

29. Модзалевский В.Л. Малоросійській Родословникъ. – Вип. 2 / В.Л. Модзалевский. – К. : Поліграфічна дільниця Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України, 1998.
30. Наріжний К.Г. Живий світ геральдики: тварини і рослини в державній символіці / К.Г.Наріжний. – К., 1997.
31. Общий Гербовникъ дворянских родов Всероссийскія Имперіи, начатый въ 1797-мъ году. – Ч. 1 (Общий гербовник дворянских родов Российской империи. Репринтное издание). – СПб., 1992.
32. Панченко А. Украинский гербарий / А.Панченко, А.Чаленко // Сегодня. – 22 июля 2006. – С. 12–13.
33. Пастернак О. Пояснення тризуба, герба великого князя київського Володимира Святого / О.Пастернак. – К. : Веселка, 1991.
34. Савчук Ю. Міська геральдика Поділля / Ю.Савчук. – Вінниця : Континент-ПРИМ, 1995.
35. Шаповалов Г. Герб Рюриковичів – якір чи тризуб? / Г.Шаповалов // Україна. – 1989. – № 48. – С. 48.
36. Якимович Б. До питання про українську національну символіку / Б.Якимович // Пам'ятки України. – 1989. – № 3. – С. 44–48.
37. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. – Видання друге, переглянуте і виправлене. – К. : Критика, 2008.
38. Gajl T. Polskie rody szlacheckie i ich herby. – Bialystok: Wydawnictwo Benkowski, 2000..

Інформаційні ресурси

1. <http://heraldy.com.ua/>
2. <http://uht.org.ua/ua/>